

HERMENEVS

10^e JAARGANG, AFL. 2 — 15 OCTOBER 1937

De Dormitoribus Strenuis

Meditatio.

Rem sane insolitam vulgarunt acta diurna
Nuper et assidue meditor mirabile factum.
Virgo, quam locuples genuit Brasilica tellus,
Totos (sic memorant) dormit iam quinque per annos
Necdum pocillum prima sub luce poposcit
Caldae, quam populis peregre gens Serica mittit.
Tantus nonne sopor merito Marathonus audit?
Somni non nisi legitimi meus indiget usus,
Temporis ut curas possim perferre diurni,
Sed vix est operae pretium, vix ille lucernae.
Fac tamen, annosam vel me cepisse quietem:
Excusso tandem somno quot adire labores
Cogerer extemplo! Tonsorem arcessere primum,
Deinde tributa simul totius pendere lustrum
Cum gravibus mulctis et ephemeridum cumulatam
Perlustrare struem, stomachus dum latrat inanis
Atque etiam atque etiam ientacula quaerit opima.
Omnia quae faciunt ut me convertere rursus
In lecto iuuet et paulisper reddere somno.
Lethargi non gnarus ego bis quattuor horas,
Amplius aut paulo, soleo dormire: puella
Ostia cum pulsat, sponda plerumque resurgo.
Adde die medio requiem quamque hospita sedes
Suadet post cenam radio ducente soporem —
Tanta quid ad somnum qualem Brasilica iactat?
At non illa tamen tetigit fastigia summa,
Quae dormitores quondam tenuere celebres.
Celion est testis praeceps, qui traditur olim
Septenos gessisse viros tria saecula novemque
Annos ulterius, molli languore solutos,
Unde labor turmae validus potiorque videtur.
Secubitus primas iam fert Epimenides ille:

Gnosticus astutus lustris bis quinque peractis
 Experrectus erat, septem sed stertuit annos,
 Ultimus ut fatis abreptus creditor esset.
 Rippius a Winklo somno contriverat orbis
 Bis denos, blanda dignus qui laude feratur:
 Vivit fama viri meritoque est fabula factus.
 At non pulchra Geneth, Arthuri filia regis,
 Quamvis excellens, praeconia iusta meretur.
 Omnes illa quidem dormitores superabat,
 Ut dulci iacuit somno per saecula quinque,
 Et vexillo caeruleo donata foret, sed
 Artem tradiderat Merlin, magus aulicus, illi,
 Quod ne sit vetitum vereor, certaminis ut sum
 Arbiter emeritus nec non genuinus amator.
 Femina quod potuit per saecula quinque silere
 Hercule! inauditum est, verum fortasse loquelas
 Ore dedit, placidam dum mentem somnia ludunt.
 At mea succumbunt paulatim lumina somno,
 Ire iuvat cubitum lectoque reponere membra.
 Eia age, principium columenque attingere summum
 Ipse ego conabor posita iam denique penna!

P. H. D.

Nederlandse bibliophilen in de Karolingische tijd

Het beroemde handschrift van Wenen, Cod. Lat. 15, i, dat in de zestiende eeuw te Lorsch ontdekt werd, bevat Livius, lib. XLI—XLV. Aan het einde van deze codex staat op fol. 193 v., dat hij in het bezit geweest is van een bisschop Theatbert of Theutbert (volgens lezing van Traube): *Iste codex est Theatberti episcopi de Dorostat.*

Dorostat is ongetwijfeld Wijk-bij-Duurstede, dat in de oorkonden ook voorkomt als Dorestadum, Dorstadum, Durostadium, Dorstedi. Deze vicus, steeds het doel van vele Noormannentochten, wordt reeds op het einde der zevende eeuw een castellum, burcht, genoemd. In de negende eeuw zou het Utrecht reeds overtroffen hebben als koopstad en blijkbaar ook als beschavmgscentrum. Volgens de

Vita Ansharii bezat Dorostat vele kerken¹. Het zou dus geen wonder zijn, wanneer daar ook een bisschop zou gezeteld hebben. Maar er is ons van een „bisschop van Dorestad” niets bekend; een „bisdom Dorestad” had toch zeker wel enige sporen nagelaten in de geschiedenis.

Men heeft onzen Livius-liefhebber daarom geïdentificeerd met bisschop Thiaterd, dien de moderne historici Theodardus noemen en die bisschop van Utrecht was van 784—790.

Dat er in de spelling der namen nog al speling was, weten wij allen, maar toch lijkt mij de afstand tussen Theatbert en Thiaterd of Theodard nog al groot. Men zou moeten aannemen, dat de afschrijver van de veertiende-eeuwse bisschopscatalogus de b heeft overgeslagen en dan is de mogelijkheid van identiteit groter. Maar dan zitten we nog met dien bisschop van Dorestad. Paul Lehmann² meent, dat Duurstede „vielleicht von dem einem und anderen Bischof als Residenz bevorzugt worden ist”. Dit is waar; de Utrechtse bisschoppen hadden daar zelfs een buitenplaats, maar daardoor werden ze nog geen bisschop van Dorestad. De Paus te Avignon bleef bisschop van Rome, al resideerde hij daar niet; zo werd een bisschop van Utrecht geen bisschop van Dorestad door zijn woonplaats te verleggen. Mij dunkt, dat onze bibliophiel — want Livius zal toch niet zijn enige codex geweest zijn! — misschien een z.g. chorepiscopus was, landbisschop, zonder vaste zetel, zoals ook Willibrord er volgens Beda (*Hist. Eccl. Angl.*, V, 11) had aangesteld; en dat wij de inscriptie moeten lezen: „Theatberti episcopi, de Dorostat” en vertalen: Dit boek behoort aan bisschop Theatbert van Dorestad, m. a. w. geboortig van Dorestad. Het inschrift, deels verbleekt, dateert volgens Lehmann uit het einde der achtste eeuw, de codex zelf werd waarschijnlijk in Italië geschreven en wel in de vijfde eeuw. Hoe het handschrift, het oudste en enige (?) dat deze boeken van Livius overleverde, naar ons land kwam, is onzeker. Misschien bracht Willibrord het mee uit Rome of uit Engeland of Ierland, waarheen het door Augustinus van Canterbury of zijn gezellen kan meegebracht zijn. Non liquet. Jammer, dat we niet meer van Theatberts bibliotheek weten.

Een andere bibliophiel zat te Gent in de Betuwe. Hij vermaakte in 814 aan de abdij Lorsch verschillende stukken grond met huizen

¹ J. H. Holwerda, *Dorestad en onze vroegste middeleeuwen*. Leiden (1929) 23 v.

² *Het Boek* 11 (1923) 210.

en gebouwen, w. o. ook een kerk, welke tot dan toe door hem bediend was, bovendien zijn boekerij, welke voor die tijd zeer aanzienlijk was. De catalogus ervan is ons bewaard gebleven in Vatican., Pal. lat. 1877, fol. 33 v—34 r¹, zodat niet de catalogus van Rolduc of Egmond de oudste boekenlijst van Nederland is. Lehmann heeft bewezen, dat deze boekenliefhebber Gerward genaamd, te Gent (Gannetias) in de Betuwe woonde, hetgeen wij, Nederlanders, direct inzien, wanneer wij in de schenkingsoorkonde lezen „in pago Batawa” en „villa Gannita”.

Behalve bijbelse en patristische handschriften (Augustinus, Hieronymus, Hilarius e. a.) vallen vooral enige werken van Beda op, n.l. *De templi aedificatione*, *Expositio in Cantica Cantorum*, *Commentaria in Lucam* en zijn *Hexameron*. Bovendien stond er nog tussen „Hilarii de trinitate” en „Exameron bedae” „Ortographia”, hetgeen later is doorgeschrapt. Beda zelf noemde dit werk (*Hist. eccl.* V, 24): *Librum de orthographia alfabeti ordine distinctum*. Gerward heeft dit dus waarschijnlijk ook bezeten, maar niet aan Lorsch gegeven. Aan classici had hij een Vergilius en Justinus’ Epitome der *Historiae Philippicae* van Pompejus Trogus, in de catalogus vermeld als „Pompei historiarum libri XLIII”.

Het schijnt, dat monniken uit Lorsch naar Gent gekomen zijn om de erfenis in te pakken en mee te nemen. Dit maak ik op uit de beginwoorden: „Hos libros repperimus in Gannetias quos Gerwardus ibi reliquit et ab inde (sic!) huc illos transtulimus”. Gerward zal wel overleden zijn, toen zijn schatten verhuisden. Een er van ligt in de Vaticaanse Bibliotheek, cod. Vat. Pal. lat. 210; hij bevat een groot aantal tractaten van S. Augustinus, bovendien van Niceta van Remesiana *De vigiliis servorum Dei* en *De psalmodine bono* (Migne, PL 68, 365—376). In de Catalogus worden ze op naam van een Nicetius gezet, met wien wel bisschop Nicetius van Trier bedoeld is, door Venantius Fortunatus eens bezongen (c. 566).

Een derde bibliophiel was de Fries Liudger, die te York onder Alchvine opgeleid was en later onder abt Gregorius aan de kloosterschool te Utrecht werkte, waar hij zijn *Vita Gregorii* schreef. Iyudger vermeldt van zijn Heilige, dat hij uit Rome boeken meebracht naar Utrecht, en zelf zal hij Montecassino ook niet zonder

¹ Een photo ervan dank ik aan mijn dienst vaardigen confrater P. Maarschalkerweerd te Rome. Paul Lehmann gaf de tekst opnieuw uit in *Het Boek*, l. c. 207 v.

codices verlaten hebben. Hij stichtte de abdij Werden aan de Ruhr; twee handschriften daarvan kwamen later in de Staatsbibliotheek te Berlijn, codd. 259 en 276. Een andere codex, Hieronymus' commentaar op Ezechiël, werd voor Liudgers broer Hildigrim geschreven, cod. Berol. 315. Van 804 tot 809 was Liudger bisschop van Mimigernaeford, later Munster genaamd naar zijn monasterium.

Bisschop Radboud van Utrecht mogen wij ook wel tot de Nederlanders rekenen. Zijn moeder had hem die naam gegeven, omdat koning Radboud van Friesland een van haar voorvaderen was. Hij was zelf uit frankisch geslacht in de buurt van Namen geboren en opgevoed aan het hof van zijn oom Gunther, aartsbisschop van Keulen, later na 863 aan de hofschool van Karel den Kale en in de kloosterschool van Tours. Van 899 tot 917 was hij bisschop van Utrecht. Hij stierf in laatstgenoemd jaar te Deventer. In een komedie op S. Liafwin geeft hij blijk Cicero en Plautus te kennen (Migne, P L 132, 556). Zijn gedichten tonen bekendheid met de klassieken en de mythologie. Zo beschrijft hij de komst van Suitbertus, een der gezellen van S. Willibrord, in ons vaderland:

Hoc certe nostras veniens Swibertus ad oras,
Undique perfusus flammeus intus erat.
Unde nec horrendos, aderant si forte, Cyclopes,
Harpyasve truces, monstra nec ulla pavens;
Signifer insignis securus quolibet ibat,
Iure triumphali laureaserta gerens.
O felix miles, solitus qui credere nunquam
Marti, sed Martem vincere semper eras!

Een kritische uitgave zijner *Sermones* zou misschien nog meer klassieke reminiscenties aan het licht brengen. Paul von Winterfeld gaf de gedichten uit in de *Poetae Latini* (IV, 161—173) der *Monumenta Germaniae historica*. Zijn beste gedicht is aan de zwaluw gewijd (Vat. Pal. 1564). Prudentius' metrum heeft hij nagevolgd in een ander gedicht, ons overgeleverd door een hs. der 15^e eeuw (Brussel, Kon. Bibl., cod. 2376—2381): *Martine, beate sacerdos*¹. In dezelfde codex fol. 61 v—68 r bevindt zich *Gemmatum opus*

¹ Uitgegeven in *Catalogus codicum hagiographicorum bibl. regiae Bruxellensis*, I (Bruxellis 1886) 331 s.

Rathbodi sanctae Traiectensis ecclesiae famuli sancti Martini nomine coruscantis, verhaal van het beleg van Tours door de Noormannen. De codex is geschreven door Hendrik Zonsbeeck van Keulen in 1480, die fol. 78 v aantekent: Per me fratrem Henricum captivum. Nijmegen. W. LAMPEN.

Horatius over de dichtkunst

IV.¹

De tweede helft van Horatius' brief aan de Pisones behandelt de persoonlijkheid van den dichter in het algemeen, en dat wel eerst naar aanleiding van de drie vraagpunten: overleg of inspiratie, nut of genoegen, fouten angstvallig vermijden of niet al te zeer vreezen? Het antwoord luidt wel: noch het een noch het ander uitsluitend. Maar de voorkeur voor het helder bewuste spreekt zoo sterk, dat voor eigen gebruik de scheppende poëzie zelfs uitdrukkelijk wordt verworpen.

Omdat Democritus van een artiest
 295 genie en inspiratie, geen talent
 en geen verstand verlangt, knipt menigeen
 zijn nagels noch zijn haar, neemt nooit een bad
 en leeft eenzelvig in de zoete hoop
 door waanzin en verwildering den naam
 300 van dichter te verdienen. Stommeling,
 dat ik geregeld bitterwater drink!
 Dat kost mij 't meesterschap der poëzie.
 Maar mijn gezondheid gaat mij boven alles;
 dus doe ik als een slijpsteen, die niet snijdt
 305 maar messen scherp maakt; zoo beoefen ik
 niet zelf de kunst, maar leer hoe men moet doen
 om rijkbegaafd en productief te worden,
 en welke weg leidt tot het hoogste doel.
 De hoofdzaak is juist inzicht en begrip.
 310 Dat leert men in de school van Socrates.
 De woorden volgen, waar dat heerscht, van zelf.

¹ De eerste drie bijdragen zijn verschenen in de 96 jaargang blz. 58, 92 en 140.

Wie zelf zijn plichten als Romein, als vriend,
 als zoon, als broeder en als gastheer kent,
 de taak begrijpt van staatsman, veldheer, rechter,
 315 laat zeker elke rol recht wedervaren.
 Neem 't leven zelf tot voorbeeld, en uw woord
 zal levenswarm en overtuigend zijn.
 Zelfs zonder litteraire waarde zal
 een stuk vol echte wijsheid en karakter
 320 vaak sterker trekken en meer boeien dan
 een zangerig doch inhoudsloos gedicht.
 De Grieken zijn geniaal en elegant:
 geprezen worden is hun eenig doel.
 Romeinsche jongens leeren sommen maken
 325 met guldens en met centen. „Hoeveel is
 een kwartje met een stuivertje er bij?
 Nou Jansen, zeg het maar!” „Een schelling”. „Goed.
 Een koopman in den dop. Neem nu eens drie
 stuivertjes van een kwartje af. Dat wordt . . .?”
 330 „Een dubbeltje”. Als zoo het aardse slijk
 den heelen geest vervult, waar blijft dan plaats
 voor verzen in velijn en goud op snee?
 Nut of genoegen is des dichters doel,
 soms ook) vermaak en stichting te gelijk.
 335 Maar maak in elk geval uw lessen kort:
 dat pakt het gauwst en dat beklijft het langst;
 wat overtollig is gaat er niet in.
 Wie aardig zijn wil, moet waarschijnlijk zijn:
 geen bakerpraatjes dus als van den wolf,
 340 waaruit Roodkapje weer te voorschijn springt.
 Voor oude heeren wordt het licht te wuft,
 voor jonge branies echter gauw te saai.
 Met algemeene stemmen krijgt den prijs
 wie amuseert en tevens onderwijst.
 345 Zoo'n boek brengt geld in bij den boekverkooper,
 het gaat de wereld rond en doet den naam
 des schrijvers leven tot in eeuwigheid.
 „Er zijn toch fouten die vergeeflijk zijn!
 Een snaar geeft niet altijd den juisten klank,
 350 al was de handgreep goed bedoeld; een schot,

- hoe scherp gemikt, treft niet altijd het wit.”
 Maar in een vers vol schoonheid zal ik ook
 niet vallen over elke kleinigheid.
 Wij zijn nu eenmaal onvolmaakt. „Hoe dan?”
 355 Zooals een klerk, zooals een muzikant,
 die in een fout volhardt, onmooglijk wordt,
 zoo wordt een brekebeen als Choirilos
 zelfs om zijn goede verzen nog bespot.
 Maar als Homerus even knikkebolt . . .
 360 Nou ja, wie krijgt geen slaap bij zoo'n lang werk?
 't Vergaat de dichtkunst als de schilderkunst:
 't een treft van ver, het ander van nabij;
 het een wil weinig, 't ander wil veel licht
 en schuwt den scherpen blik niet der critiek.
 365 Niet elk succes houdt bij herhaling stand.

Den Haag.

A. RUTGERS VAN DER LOEFF.

Beschouwingen over Griekse huizen

Architectuur is het door de mens scheppen van ruimte, omsloten door materiële elementen die aan bepaalde technische eisen moeten voldoen. Deze ruimte kan, van aesthetisch standpunt beschouwd, zich, zoals alle kunst, op twee wijzen voordoen: zij kan statisch of dynamisch zijn. Het eerste geval heeft men overal, waar muren en een zoldering zonder meer aanwezig zijn, en behoeft in principe niets met bewust artistiek zoeken te maken te hebben: een *ruimteblok* is al het meest simpele alkoofje met onversierde wanden en is niets dan een plastisch gevormd ruimtelichaam. Een dynamische werking kan ruimte alleen hebben, wanneer of door het artistiek combineren van ruimteblokken het isolement van ieder hunner wordt opgeheven (in zijn eenvoudigste vorm bijv. een suite met grote tussendeur), of wanneer men er naar streeft de klare begrenzingen van een ruimteblok op te heffen, hetzij door vooruitspringende steunpunten of rijen zuilen (die meer effectief zijn dan pijlers) binnen, hetzij door uitbouwen of grote ramen naar buiten, of ook door decoratieve muur- of plafondschilderingen, die de begrenzende vlakken vernietigen (met hetzelfde doel bijv. de Spiegelzaal in

Versailles). Door deze ontbindingen van het plastische ontstaat dan wat men ruimtemassa noemt.

De meest intieme uiting op architectonisch gebied is ongetwijfeld 's mensen eigen woning, waarin hij zijn individueelste wens a. h. w. zichtbaar maakt; des te verwonderlijker is het dus, dat juist de woning van de Grieken, ook na de grote opgravingen aan het begin van deze eeuw, nog zo weinig de aandacht heeft getrokken. Gebrek aan materiaal mag zeker niet als excuus gelden: wie zoekt vindt het uit alle eeuwen. Bij nauwgezette bestudering daarvan zal men o. m. opmerken, dat de praehistorische woning in dit gebied, waarvan de vorm met het klimaat samen hangt en daardoor niet zozeer van stamverwantschap afhankelijk is, culmineert in het myceense megaron, dat de gegeven onderdelen in geheel dynamische zin omwerkt, ruimte scheppend door hun diepte, hun doorbroken voormuur en de eigenaardige naar boven verjongende zuilen, die geen ander doel dienen dan opheffing van het statische; verder dat dit megaron samen hangt met het huis „met prostas” dat kenmerkend is voor Priene¹. Niettemin is er een typisch verschil: de huizen in Priene laten zich grosso modo met een vierkant omlijnen, de myceense en voor-myceense niet; zij hebben later de invloed van de statische geestesgesteldheid ondergaan, die de gehele klassieke griekse cultuurkenmerkt. Het best uit zich deze op het vasteland en het is dus dubbel te betreuren dat wij, juist van de huizen daar uit die tijd zo weinig af weten. Enige vergoeding wordt ons evenwel geboden door die van Olynthus en van Delos, daar wij mogen veronderstellen, dat deze het atheense herenhuis weergeven². Het karakteristieke van deze „vastelands”-huizen is, dat zij een centraal georiënteerde, vierkante compositie om een binnenplaats vormen (dit „om” in ruimere zin te nemen, daar de beschikbare ruimte slechts zelden een vrije ontwikkeling toeliet) zonder diepteontwikkeling, en dit principe heeft de tegenovergestelde eigenschappen in de „megaron-achtige” huizen te Priene onderdrukt.

¹ m. i. een nieuw bewijs, dat de myceense bevolking niets anders dan proto-Ioniërs zijn, later door de Doriërs verdreven.

² voor Olynthus berust deze conclusie 1°. op de waarschijnlijkheid, gezien de tijd waarin zij thuis behoren (5^e/4^e eeuw A. C.), 2°. op de verwantschap met die van Delos, waarvoor Rumpf atheense herkomst heeft betoogd (Arch. Jahrb. 1935, 1 vv.). Voor Delos zie ook nog Bull. Vereen. Ant. Besch. V (1930) II, 1 vv.; VI (1931) I, 1 vv.

De vertrekken blijven door de nauwe openingen (gebrek aan doorkijk!) veelal ruimteblokken. Om uit te maken in hoeverre dit ook in de decoratie bewaard bleef zouden wij over veel meer gegevens moeten beschikken. Inmiddels blijkt nu reeds dat de woningbouw in Italië, zoals wij die uit graven, asurnen en ontdekte resten¹ leren kennen door een geheel andere *aesthetica* wordt beheerst. Hier blijft ontwikkeling van diepte juist primair: ostium, fauces, atrium en tablinum (waarbij later nog het peristylum komt) in een vlucht met grote doorkijk, vgl. de kenschetsende passage Verg. Aen. II, 479/85, en huizen in Pompeii². Hierbij hoede men zich er voor het atrium als een binnenhof te beschouwen (vgl. reconstructies als die van de Casa degli Amanti in de Nuovi Scavi te Pompeii): het zogen. atrium testudinatum is de oorspronkelijke vorm, pas later, waarschijnlijk na de 4^e eeuw v. Chr. werd het dak open. In de 2^e eeuw, als het peristylum wordt toegevoegd, is in deze richting het hoogste aan ontwikkeling van ruimtemassa bereikt, wat binnen de grenzen van de antieke *aesthetica* mogelijk was (als men bedenkt, wat het 17^e en 18^e-eeuwse barok in deze richting bereikt heeft, ziet men hoe onjuist het is om deze termen voor de Oudheid te gebruiken). Toch wist de romeinse kunst nog verder te gaan, en wel door de versiering der muurvlakken: in de loop van de zogen, tweede (pompeiaanse) stijl voltrekt zich de reeds iets eerder begonnen ontwikkeling, die de muur „stuk slaat”, die het werkelijke (muurvlak) als phantasie, en het phantastische (de versiering) als werkelijkheid voorstelt, door panorama's e. d. op de wanden te schilderen. Gezien de daarin zich uitende mentaliteit is het nagenoeg onmogelijk zich in te denken dat deze zo zeer dynamische werken zouden zijn „ingevoerd” uit een helleens, dus statisch voelend centrum, waarvan dan ook nog geen spoor is gevonden. Terecht heeft dan ook de Heer Beijen op de jubileumsvergadering van de Societas Lugduno-Trajectina de italische oorsprong van de tweede stijl betoogd.

De tragedie van de uiteindelijke ontwikkeling van het woonhuis in Italië, de huurkazeme die het huis met atrium verdrong³, brengt

¹ vgl. de buitengewoon interessante schetsen door photo's van moderne huizen verduidelijkt door Ippel, Röm. Mitt. 1931, 235, fig. 27; 266, fig. 42; 276 vv., fig. 47 vv. en von Mercklin c.s. *ibid.* 1915, 234 fig. 30/1; 235 fig. 32; 248 fig. 46; 254 fig. 52; voorts plattegronden van huizen in het 4^e-eeuwse castrum van Ostia Caiza: Guida Ostia 2, fig. 6.

² Am. Maiuri: Itinerario Pompei 2 pl. XXXI, 58 en XLIII, 77.

³ getallen over de verhouding vindt men bij Lange: Haus und Halle p. 264/9.

ons op het punt der wooncultuur, die opgeofferd werd aan de bittere noodzaak. Onder wooncultuur verstaat men de eisen van comfort die men aan zijn woning stelt, en de wijze waarop daaraan voldaan wordt. Geen element is natuurlijk zo wisselvallig naar plaats, tijd en individuele aanleg. Bepalen wij ons tot Griekenland, dan kunnen wij objectief constateren dat het huis daar krachtens het klimaat enerzijds moet beschutten tegen een matige zonnehitte 's zomers anderzijds tegen een soms ongemakkelijke koude 's winters: de ideale grondvorm zou dus een Noord-Zuid georiënteerde woning met twee kamers moeten zijn met niet al te dunne muren. De praktijk wijst echter uit dat de subjectieve voorkeur van de bewoners uitgaat naar het vermijden van de warmte (vandaar bijv. kleine en hoog geplaatste ramen om enerzijds de warmte zoveel doenlijk buiten te houden, anderzijds hem gemakkelijk te laten ontwijken), waarvoor men in de winter gaarne zelfs vrij veel koude over heeft, zoals ieder die wel eens een winter op het platteland in het Zuiden doorgebracht heeft kan getuigen. In de Oudheid zal het wel niet veel anders geweest zijn. Texten met bepaalde klachten over hitte in huis staan mij wel is waar niet ten dienste, maar wel mededelingen over mensen die 's morgens vroeg door de ochtendkoude gewekt worden. Ook toen beschermden de huizen dus niet erg tegen lage temperatuur. Het vaak geconstateerde bouw materiaal, kleisteen, is juist uitermate geschikt om koelte te bereiken: wel verre van minderwaardig te zijn, zoals men vaak aanneemt, was het dus zeer doelmatig. Welke eisen men aan zijn intérieur stelde, is een vraag waarop wij het antwoord praktisch schuldig moeten blijven. Mijn persoonlijke indruk is, dat het in elk geval heel anders was dan het soort „nette kunsthandel” dat men ons in vele reconstructies pleegt op te dissen. Veelal geldt wel, en de vrees voor warmte in huis versterkt mij hierin, het systeem van weinig maar goed¹. Dat een vertrek niet veel voorwerpen bevat impliceert geenszins dat het smakeloos gemeubeld is; de opgepropte en vol gehangen salons van onze grootouders kunnen moeilijk als voorbeelden van „cultuur” dienen. In elk geval huldigt men het boven vermelde standpunt in

---

¹ de door mij gepubliceerde inventaris van een huis in Egypte uit de tijd kort na Constantijn de Gr. (Heraclaeopolis Magna, House B: Bull. Ver. Ant. Besch. III (1928), 2, 13 vv.) kan hier niet helpen, alleen al omdat van de verdeling van de voorwerpen niets bekend is. Doch uit de opgravingsberichten van Pompeii en vooral het steeds intact gebleven Herculaneum krijgt men nooit de indruk dat de kamers „vol waren.

Japan en China, zoals Mej. Haspels, die jaren lang in het Verre Oosten verblijf hield, mededeelt: ook voor Delos toont zij hetzelfde principe aan op grond van de compositie der mozaïeken die de vloeren tooien¹. Verwisselde men ook daar nu en dan de meubels die in gebruik waren met andere die men in voorraad had?

Hoe het hier nu ook mede moge staan, de gedachte aan een lage wooncultuur der Grieken moeten wij ons afwennen. Zij ontsproot enerzijds aan een geïdealiseerde opvatting van het klimaat, anderzijds aan een overdrijven van de uithuizigheid van den man; deze zal niet sterker geweest zijn dan nog heden het geval is: wij weten uit Plato en Aristophanes toch ook, dat men wel degelijk bij elkaar thuis kwam. Een bedriegelijke factor voor het onjuist begrip kan nog hierin gelegen zijn, dat de kamers van opgegraven huizen ons in hun geruïneerde, naakte toestand en in plattegrond kleiner voorkomen dan zij in werkelijkheid zijn, iets wat bij een moderne leegstaande woning ook het geval is. Huis XXXIII te Priene bijv.² heeft op 12 kamers er 3 met binnenwerkse maten beneden 3 m.; een ervan is zeker slechts een berghok (breedte m. 0,80), een ander is slechts verlengstuk van de gang (toch nog m. 2,35 × ± 6,—). Een klein aandoend vertrek is m. 3,40 × 3,30, twee grotere m. 3,70 en 4,— × 3,40. De grootste hebben maten boven 5 en 6 m., het grootste m. 7,— × 7,10!! Neemt men de maten op van la Maison aux masques op Delos³ dan zal men ook daar zelden beneden m. 3,— komen. En het werkelijk kleine huis, Delos Ins. VI, K,⁴ heeft nog altijd een hoofd vertrek (n^o. *d*) van m. 4.— × 4,52.

Dit en nog veel meer vindt men in het interessante werk van den architect *Th. A. Busink (Ieraar K(oningin) W(ilhelmina) S(choot) te Batavia) getiteld Prothuron*,⁵ dat het antieke huis in zijn culturele omgeving plaatst. Wat de titel betreft deze duidt aan dat het werk als inleidende studie bedoeld is, en heeft niets met het gelijknamige bouwlied te maken. Ik weet niet of de Heer Busink een classieke

¹ Bull. Ver. Ant. Besch. VI (1931), 1, 10.

² naar E. Pfuhl in Festgabe Hugo Blümner (1914), 196; ook hij ziet verbindingen tussen megaron en huis met prostas in Priene.

³ Arch. Jahrb. L (1935), 6, fig. 1.

⁴ Bull. Ver. Ant. Besch. VI (1931), 1, 10, fig. 10. Men bedenke dat deze huizen althans één étage hadden.

⁵ uitgave Noordhoff-Kolff, Batavia C., 1936 (prijs ingenaaid f 3,25? Zo vond ik hem in een catalogus; pp. XV + 160, en VII platen op kunstdruk-papier buiten de text).

opleiding heeft genoten; zo niet dan is aan de wijze waarop hij zich de omvangrijke stof archaeologisch, aesthetisch, philologisch en historisch heeft eigen gemaakt, en de wijze waarop hij zich in de antieke cultuur heeft ingeleefd slechts hulde te brengen, te meer waar de bronnen te Batavia wel minder toegankelijk zullen zijn dan hier te lande. Wie zich in zijn werk verdiept zoals het dat eist, zal gaarne bekennen dat hij veel heeft geleerd, omdat hij gedwongen is geworden zich met velerlei bezig te houden, dat hem niet dagelijks onder ogen komt.

Zwolle.

C. C. VAN ESSEN.
